

nin genel olarak benimsediği bir tutum veya sebk-i Hindî'ye has bir özellik değil mizacının ve kendi hayatının şiire aktetmesi şeklinde görülmektedir. Ayrıca şiirlerinde esas olarak kendi iç dünyasını anlatan şair düşünce yerine muhayyileyi, dış dünyadan çok insanın heyecan ve kederlerini esas temalar tarzında benimseyen sebk-i Hindî'nin de divan şiirindeki ilk büyük temsilcilerindedir. Bu üslubun bir başka özelliği olan söz sanatlarının yerine mâna sanatlarını tercih etme yolunu benimseyen Fehîm şiirinde fazla sözden kaçınıp kısa ve dolgun söyleyişi tercih etmiş, aynı zamanda کافی ve rediflerde de yenilikler ortaya koymuştur.

İran şairi Örfî'nin tesirinde kalarak yetişen ve erken vefat ettiği için tanınmış şairler gibi kabiliyetini tam olarak geliştirme fırsatı bulamayan Fehîm'in Nâilî, Neşâtî, Vecdî, Tıflî, Fasîh, Sürûrî, Nâbî, Cevrî, Nahîfî, Şeyh Galib, Nevres-i Kadîm, Enderunlu Vâsîf, Nâmîk Kemal ve bütün Encümen-i Şuarâ şairlerini içine alan oldukça geniş bir etki alanı vardır. Özellikle "rûz u şeb" redifli na'tı, başta Neşâtî olmak üzere divan şiirinin en büyük na't şairi Nazîm, Şeyh Galib ve İzzet Molla tarafından tanzîr edilmiş, ancak hiçbirine de teknik açıdan ne de hayal ve mâna zenginliği bakımından örneğine yaklaşabilmiştir.

Eserleri. 1. *Divan*. Fazla hacimli olmayan eserde on yedi kaside, biri terciibend, üçü terkibibend, biri tazmin olmak üzere beş musammat, on altı kıta, 293 gazel, elli altı rubâî ile Farsça üç gazel, iki kıta ve üç rubâî vardır. İlk şiiri olan "rûz u şeb" redifli elli iki beyitlik na'tı sözün ilk kısmında "mihr ü meh" kelimelerini, son kısmında da "rûz u şeb" redifini ih-

tiva eden ve Mehmed Çavuşoğlu'nun "çâr ender çâr" diye adlandırdığı bir teknikte yazılmıştır. Elli altıncı rubâisi, Türk edebiyatında müstezad rubâinin nâdir örneklerinden biridir. Divanın İstanbul kütüphanelerinde otuzdan fazla nüshası bulunmaktadır (meselâ bk. İÜ Ktp., TY, nr. 1456, 2932, 3765/5, 5530; Millet Ktp., Ali Emîrî, Manzum, nr. 354; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2679, Nâfiz Paşa, nr. 1924; Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2673/3). İlk olarak Sadettin Nûzhet Ergun tarafından neşredilen divan üzerinde (İstanbul 1934) Tahir Üzgör doktora çalışması yapmıştır. Fehîm'in hayatı ve şahsiyetinin ele alındığı bir incelemeyle birlikte divanın tenkitli metnini ortaya koyan Üzgör, şiirleri de günümüz Türkçe'siyle nesre çevirmiştir (Ankara 1991). 2. *Şehrengîz*. Fehîm'in, mesnevi kısımları aruzun "feilâtün mefâilün feilün" kalıbıyla yazılan *Şehrengîz*'i İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bir yazma içinde yer almaktadır (TY, nr. 2932, vr. 60^a-64^b). Başta dört rubâî, 116 mesnevi beyti, ardından başka bir rubâî; sonra kendisi dahil olmak üzere çeşitli kişiler hakkında yazdığı genellikle beşer mesnevi beytinden ibaret yirmi parçadan meydana gelen 104 beyit, beş beyitlik bir gazel, mesnevi tarzında on sekiz beyitlik bir hâtîme, beş beyitlik bir kıta, beş beyitlik bir gazel, ayrıca yedi beyitlik bir başka gazel olmak üzere tertip edilmiştir. Divanında Nedîm'i müjdeleyen bir çapkınlık sınırında kalan Fehîm bu eserinde müstehcenliğin bayağılığına iyice düşmüş görünmektedir. 3. *Bahr-ı Tavîl*. Fehîm'in, doksan yedi "feilâtün" tefîlesinden meydana gelen ilk bölümden sonra sırasıyla Arap, Arnavut, Ermeni, Rum, Yahudi, Tatar, Acem, Kürt, Türk ve kendi ağzından olmak üzere el-

lişer tefîleye yakın on bölümden ibaret bu eseri de *Şehrengîz*'inin bulunduğu yazma içindedir (vr. 65^a-66^b). Eser onun bir devamı gibi olup hemen hemen aynı derecede müstehcendir. 4. *Tercüme-i Letâif-i Kümmelîn*. Eski büyüklerin söylediği, saçma gibi görünen, fakat ibret verici mahiyette olan seksenden fazla latifenin bulunduğu eser dinî-tasavvufî nitelikteki latifelerle başlamakta, arada müstehcen latifelere ve Nasreddin Hoca fıkralarına da yer verilmektedir. Bu eser de aynı yazmanın içindedir (vr. 66^b-73^a). 5. *Durûb-ı Emsâl-i Türkî*. Yine aynı yerde bulunan eser (vr. 73^b-79^a) atasözlerini alfabetik sırayla vermekte ve yer yer müstehcenliğe kaçmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Fehîm-i Kadîm: Hayatı, Sanatı, Divân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi (haz. Tahir Üzgör), Ankara 1991; Mücib, *Tezkire*, İÜ Ktp., TY, nr. 6189, vr. 31; Rızâ, *Tezkire*, İstanbul 1316, s. 79-80; Safâyi, *Tezkire*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2549, vr. 257^b; Şeyhî, *Vekâyü'l-fuzalâ*, s. 174; Ahmed Gülşenî, *Şiue-i Tarikat-i Gülşeniyye*, Millet Ktp., Ali Emîrî, nr. 990, vr. 29^b-31^a; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 458, III, vr. 459^a-462^b; Belîğ, *Nuhbetü'l-âsâr*, s. 419; Nâmîk Kemal, *Tahrîb-i Harâbât*, İstanbul 1304, s. 76; Gibb, *HOP*, III, 290; *Osmanlı Müellifleri*, II, 365; Sadeddin Nûzhet [Ergun], *Fehîm*, İstanbul 1934; Banarlı, *RTET*, bk. İndeks; Suzan Caferoğlu, *XVII. Asır Şairlerinden Mustafa Fehîm-i Kadîm: Hayatı ve Eseri, Divânunun Tenkidli Neşri* (lisans tezi, 1941), İÜ Türkîyat Araştırmaları Enstitüsü, T, nr. 128; Mutemer Negüs, *Fehîm-i Kadîm: Hayatı ve Eseri, Gazellerindeki İnsan Güzelliğine Ait Müşebbehünbîhler* (lisans tezi, 1947), İÜ Türkîyat Araştırmaları Enstitüsü, T, nr. 261; Halûk İpeken, *Naili-i Kadîm: Hayatı ve Edebi Kişiliği*, Ankara 1973, s. 77-87; a.m.f. v.dğr., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara 1988, s. 133; Ali Nihad Tarlan, "Şehri", *TDED*, II/3-4 (1948), s. 228-229; Abdullah Öztemiz Hacitahiroğlu, "Fehîm-i Kadîm", *Diriliş*, sy. 15, İstanbul 1975, s. 69-74; Sabahattin Küçük, "Fehîm-i Kadîm Başka Bir Mahlas ile Şiirler Söyledi mi?", *Kaynaklar*, sy. 4, Ankara 1984, s. 90-92; Ali Canib Yöntem, "Fehîm", *İA*, IV, 538-539; M. Cavid Baysun, "Murad IV", a.e., VIII, 641; Ömer Faruk Akün, "Surrî", a.e., XI, 249-250; Abdülhakî Gölpinarlı, "Şeyh Galib", a.e., XI, 464.

TAHİR ÜZGÖR

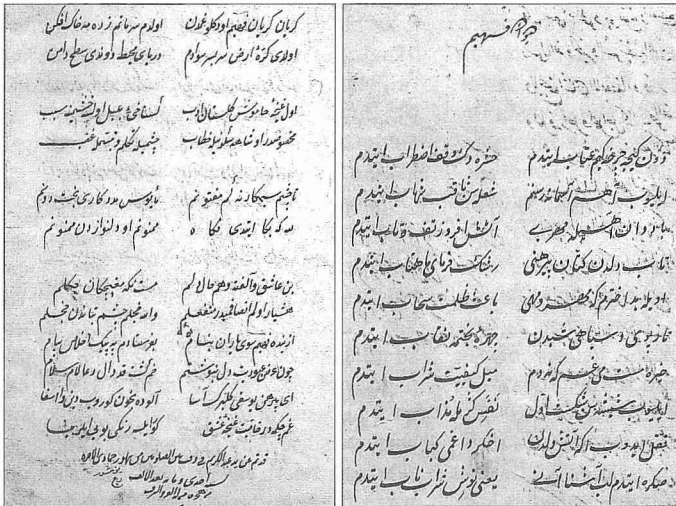
FEHMÎ

(Fehîmî)

(1860-1915)

Osmanlı hattatı.

Fehîm-i Kadîm divanının ilk ve son sayfaları (İÜ Ktp., TY, nr. 5530)

lide Rüşdiyesi'nde başladı. Hıfzını tamamladıktan sonra Kur'an ilimlerini Kasap-zâde Mehmed ve II. Abdülhamid'in başımamı Hâfız Râşid efendilerden öğrendi. Sülûs-nesih ve icâzet yazılarını devrin tanınmış hat üstadı Şevki Efendi'den meşkedip icâzet aldı ve hocasının en önde gelen talebelerinden oldu. İbnülemin Mahmud Kemal, Fehmî'nin hocasının adını yanlışlıkla Şefik Bey olarak kaydeder. Fehmî, Abdülhamid'in büyük kızı Zekiye Sultan'ın ramazan imamlığını yaptığı gibi Bâb-ı Meşihat Tashîh-i Mesâhif Heyeti âzâlığına da tayin edildi. Evi, eşyası, yazıları, Aksaray'daki fırın ve bakkal dükkânı yanınca maddî sıkıntı içine düşen Fehmî, Beyazıt'taki Kâğıtçılar Çarşısı'nda hattatlık yaparak hayatını kazanmaya çalıştı. 20 Rebülevvel 1333'te (5 Şubat 1915) mesâne kanserinden öldü ve Maçka Kabristanı'na defnedildi.

Aynı zamanda ressam olduğu için istifi, özellikle müsennâ yazılarda çok başarılı olan Fehmî hat sanatındaki değeri nisbetinde tanınmamıştır. Gubârî denilen çok ince yazıları tezyîni motif gibi kullanarak yazdığı büyük boydaki hilye-i şerif levhaları büyük emek mahsulü olup kendisinden ne önce ne de sonra yazılabilmiştir. Böyle bir hilyesi Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir (Güzel Yazılar, nr. 1312). Celfî-sülûs yazılarında Hacı Nazif Bey üslûbunu benimseyen Fehmî aynı zamanda "İstanbul ağzı" Kur'an tilâvetinde de üstat bir hâfız olarak tanınmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnülemin, *Son Hattatlar*, s. 92-93; M. Uğur Derman, *İslâm Kültür Mirasında Hat San'atı*, İstanbul 1992, s. 218.

M. UĞUR DERMAN

FEHMÎ EFENDİ, Cerrah

(ö. 1935)

Zâkirbaşı ve bestekâr.

Bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan İslimye'de (Sliven) doğdu. 1293 (1876) Osmanlı-Rus harbi esnasında muhacir kabileleri arasında İstanbul'a geldi. Bir müddet ziraatla meşgul oldu ve bu arada cerrahlık ve bazı ilâç tatbiklerini öğrenip ücretsiz olarak hekimlik yaptı. Bunun dışında öğrenimi ve yetişmesi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Sünbüliyye tarikatına intisap eden ve Fatih Altımermer'deki Hekimoğlu Ali Paşa Camii müezzinliği görevinde de bulunan Fehmî Efendi bilhassa sesinin güzelliği ve

zikri idare etmedeki ustalığıyla dikkati çekti. Bazı tekkelerde zâkirlik yaptıktan sonra Silivrikapı'daki Seyyid Nizam Dergâhı zâkirbaşılığına getirildi. 25 Ocak 1935 tarihinde vefat etti ve dergâhın karşısındaki mezarlıkta Hacı Nâfiz Bey'in kabrinin yanına defnedildi. Vefatıyla ilgili olarak Mehmet Suphi Ezgi'nin verdiği 1938 tarihi yanlıştır.

Devrinde mahfuzatının çokluğu ve başarılı musiki hocalığı ile tanınan Fehmî Efendi asıl haklı şöhretini zâkirbaşılıkla yapmış, ayrıca bestelediği dinî ve din dışı eserlerle de zamanın müsikişinasları arasında yer almıştır. Bu sahada bilhassa Durakçı Hacı Nâfiz Bey'den faydalandığı bilinmektedir. Ondan 500 kadar ilâhi ve birçok duraktan başka Nâyî Osman Dede'nin mi'racyyesini de meşkettiği söylenir.

Suphi Ezgi neşrettiği durakların tamamına yakın kısmını, hocalık konusundaki gayret ve titizliği müsiği çevrelerince daima takdirle karşılanan Fehmî Efendi'den aldığını ifade eder. Yetiştirdiği talebeler arasında Abdülkadir Töre, Zeki Çağlarman ve zâkirbaşı Ali Gerçek gibi müsikişinaslar bilhassa zikredilmelidir. Fehmî Efendi'nin müsiği eserlerinden beste, semâi, şarkı, durak ve ilâhi formlarındaki toplam on sekiz adedinin listesini Yılmaz Öztuna kaydetmektedir (BTMA, I, 287).

BİBLİYOGRAFYA :

Ergun, *Antoloji*, II, 661-662; Suphi Ezgi, *Türk Musikisi Klâsiklerinden Temcit-Na't-Salat-Durak*, İstanbul 1945, s. 3, 40-41; İbnülemin, *Hoş Sadâ*, s. 181-182; Mehmet Nazmi Özalp, *Türk Musikisi Tarihi-Derleme*, Ankara, ts. (TRT Müzik Dairesi Başkanlığı Yayınları), II, 38, 63, 142; Töre, *İlahîler*, VII, 48-49; Gültekin Oransay, "Yayınlanmış Türk Din Musikisi Sözlü Anıtlarının Ezgileycileri", *AÜ İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, sy. 3, Ankara 1977, s. 1; R. Ekrem Koçu, "Fehmî Efendi (Cerrah)", *İst.A*, X, 5606; Öztuna, *BTMA*, I, 287.

NURİ ÖZCAN

FEHMÎ ETHEM KARATAY

(bk. KARATAY, Fehmi Ethem).

FEHMÎ el-MÜDERRİS

(bk. BAĞDATLI MEHMED FEHMÎ).

FEHMÎ PAŞA, Hasan

(bk. HASAN FEHMÎ PAŞA).

FEHRESE

(الفهرسة)

Âlimlerin, hocaları ile onlardan okudukları kitapların adını alfabetik olarak kaydettikleri eserlerin ortak adı.

Farsça'dan Arapça'ya geçen fehrese kelimesi fihrist şeklinde de kullanılmakla beraber Arapça'ya uygun olan biçimi fihris'tir (çoğulu fehâris). Fehrese, "tanınmış bir âlimin hocaları ile onlardan okuduğu kitapların adlarını yazdığı eser" anlamında daha çok Kuzey Afrika'da ve Endülüs'te kullanılmıştır. Bu ülkelerde fehrese karşılığı olarak Farsça bernâmec ile (çoğulu berâmic) Arapça mu'cem (çoğulu meâcim) kelimelerinin kullanıldığı da görülmektedir. Doğu İslâm dünyasında ise bu kitap türü sebet, meşyeha (meşîha) ve mu'cem terimleriyle karşılanmıştır. Endülüs'te bu nevi eserleri en çok muhaddisler veya hadis yönü ağır basan âlimlerle fakihler ve dilciler kaleme almışlardır. Fehrese müellifleri, hangi hocalardan kimin hangi kitaplarını nerede ve ne zaman okuduklarını kıraat silsilesiyle birlikte zikretmişlerdir.

İlimlere göre tertip edilen fehreselere genellikle Kur'an ilimleriyle başlanmakta, daha sonra hadis ilimleri, siyer, ensâb, fıkıh, usûl-i fıkıh, kelâm, lugat, gramer, edebiyat ve şiire dair kitaplar sıralanmaktadır. Bu türün en ünlü eserlerinden biri olan İbn Hayr el-İşbîlî'nin (ö. 575/1179) *Fehrese'si* (bk. bibl.) incelendiğinde onun Kur'an ilimlerine dair 131, hadis ilimlerine dair 291, diğer ilimlerde de 330 kitabı okuduğu anlaşılmakta ve bu eserleri hocalarından hangi tahammül* yoluyla aldığı görülmektedir.

Hocaların adlarına göre düzenlenen fehreselerde her hocadan okunan kitapları bir arada görme imkânı bulunmakla beraber aynı kitabın çeşitli hocalardan okunması halinde tekrar kaçınılmaz olmaktadır. Bunların bir kısmında alfabetik tertip, bir kısmında ise ilk hocadan son hocaya doğru sıralama veya daha başka yollar tercih edilmiştir. İbn Atıyye el-Endelüsî'nin (ö. 541/1147 [?]) *Fihris'i* ile (bk. bibl.) Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed er-Ruaynî'nin *Bernâmec'i* (bk. bibl.) bu türün belli başlı kitaplarıdır.

İki metodu birleştirmek suretiyle yazılan eserlerde önce hocaların biyografilerine yer verilmekte, ardından da okunan kitaplar zikredilmektedir. Genelde